

КНИЖОВНОЕЗИКОВАТА ДЕЙНОСТ НА ГАВРИЛ КРЪСТЕВИЧ И ЕЗИКОВАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКИЯ БЪЗРОЖДЕНСКИ ЕЛИТ

Вера Бонева

1. Гаврил Кръстевич е сред малкото признати от своите съвременници авторитети по въпросите на българския книжовен език и неговия правопис. Така например, през 1865 г. в статията си “Бележки върху правописанието” Васил Димитров Стоянов го поставя сред българите, които “отбират малко-много от филология”, квалифицира го като “вещ филолог български” и го призовава да вземе отношение към лансирания от самия В. Стоянов проект за правопис. Мотивът за поредния опит да се спечели авторитетния интелектуалец за една или друга книжовноезикова кауза е формулиран категорично: “Г-н Кръстевич из Котел <...> е писал най-много и най-досежно за същото питане <...> от [в]сичките учени български до този час.”¹ Не е случаен и фактът, че през 1871 г. настоятелите на сп. “Читалище” молят Г. Кръстевич да предостави своя статия по въпросите на езика и правописанието.

Съвременната българска лингвистическа наука признава Г. Кръстевич за заслужил “строител и ревнител” на новобългарския книжовен език². Делото му е открито и в представителния колективен труд “История на новобългарския книжовен език”³. При все това, книжовноезиковата му дейност е представена фрагментарно и частично. Все още няма цялостно и конкретно проучване на езиковите особености на неговите печатни трудове,

¹ *Възток*, г. I, бр. 15 от 31 август 1865. Виж коментара на представената теза на Васил Стоянов в: К. Вачкова. *Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език*. Шумен, 2005, с. 181.

² *Строители и ревнител на родния език*. Пантеон. Съставители Л. Андрейчин и В. Попова. С., 1982 157–162.

³ *История на новобългарския книжовен език*. С., 1989.

на писмата му и на другите компоненти на документалното му наследство. Това обстоятелство предпостави появата на тази студия, като в предварителен план ще си позволя да направя някои уточнения.

Под *книжовноезикова дейност* на даден автор от епохата на Възраждането разбирам “неговата книжовноезикова практика, а също и теоретичните му схващания, както и обществената му активност за изграждането на книжовния език”⁴. Поради широтата на възприетия подход в случая ще се концентрирам върху две страни от книжовноезиковата дейност на Гаврил Кръстевич – теоретичните му възгледи и практическите му действия за формирането на новобългарския книжовен език. Що се отнася до книжовноезиковата му практика, тя се нуждае от специално проучване със специфичната методика на филологическата наука.

2. Гаврил Кръстевич (1818–1898) е възрожденски интелектуалец и общественик, участвал лично и пълноценно в редица съществени процеси, свързани с българския преход към Новото време през втората и третата четвърт на XIX век⁵. Той се изявява като публицист и историк, като лидер на църковното движение, като теоретик на българското просвещение и като деец на цариградския политически център. Извън ангажираността си с очертаните процеси в българското общество, Г. Кръстевич работи като османски магистрат и като високопоставен султански административен служител. Балансирайки умело между категоричната си обвързаност с легалното движение на българите за национален суверени-

⁴ К. Вачкова. За установяването на нормативност в историята на новобългарския книжовен език. Шумен, 1998, с. 8.

⁵ Повече за публичната биография на Гаврил Кръстевич вж. в: М. Балабанов. Гаврил Кръстевич. Нареден деец, книжовник, съдия, управител. С., 1914; Ж. Назърска. Гаврил Кръстевич – живот между старото и новото. – *Минало*, 1995, кн. 1, 49–62; Г. Тодоров. Забравената почтеност: Поменаване на Гавриил Кръстевич по случай 100-годишнината от кончината му. – *Култура*, г. XLII, бр. 51 от 25 декември 1998, № 51; В. Бонева. Възрожденецът Гаврил Кръстевич. Шумен, 2000; *Кой кой е сред българите XV–XIX век*. Ред. Илия Тодев. С., 2000, 149–150.

тет и с положението си на принципен и вещ администратор, амбициозният българин се оказва в групата на онези държавни мъже, които съзиждат устоите на автономната провинция Източна Румелия. В качеството си на главен секретар (1879–1884) и на главен управител (1884–1885) на областта, Г. Кръстевич изиграва съществена роля не само за превръщането на полусуверенната област в пълноценна българска държава, а с действията и бездействията си през лятото на 1885 г. котленецът дава съществен тласък на разгърналото се съединистко движение. Отстранен от по-нататъшния ход на динамичните модернизационни процеси, разтърсващи Княжество България, Гаврил Кръстевич завършва живота си на 16 ноември 1898 г. в дома си в цариградския квартал Арнауткьой. Новината за тихата му кончина дава повод на действащото Обикновено народно събрание да почете паметта на възрожденеца с едноминутно мълчание. Междувременно, популярният вече писател Иван Вазов публикува кратка мемориална статия, в която с присъщата на словото си проникновеност дава премерена и точна преценка на ненатрапчивото, но открито присъствие на Г. Кръстевич в историята на българския XIX век: “Истинската заслуга е скромна и достойна”⁶.

3. “Образованието на езикът едного народа образува и обогатява духът того народа. Това казува [Джон] Лок, това казува [Етиен] Кондиляк, това казуват [в]сичките премудри европеане. Който народ не радее за езикът си, той няма език; той е също ням.”⁷ – така разсъждава Гаврил Кръстевич през 1844 г. в една своя преводна статия, публикувана в седма книжка на сп. “Любословие”. Макар и частично почерпена от гръцки първоизточник⁸, цитираната статия сравнително точно отразява принципната позиция на младия по това време публицист по разгорелите се спорове за облика и характера на новобългарския книжовен език. Въпрос-

⁶ *Ив. Вазов. Гаврил Кръстевич. – Изток, бр. 83 от 20 ноември 1898.*

⁷ *Г. Кръстевич. Кое е средството на просвещението. – Любословие, 1844, кн. 7, с. 108.*

⁸ *В. Пундев. Гръцко-български литературни сравнения. – Списание на БАН. Т. XXXVIII. С., 1929, с. 166.*

ната статия е озаглавена "Кое е средството на просвещението" и съдържа първата цялостна концепция от епохата на духовното ни възрождане, обосноваваща необходимостта от създаване на българска академия⁹. По мнението на Г. Кръстевич, новото културно сдружение трябва да представлява "едно събрание от изучени мъже, знаещи добре словенският и други езици, не за да преподават уроци и науки, а за да образят езикът ни, да съчинят сиреч граматиката му, да сбират нужните учителни книги. "Основна цел на тази академия – според автора – трябва да бъде съставянето на "един пълен и точен словарь на българския език, словарь, който ни е потребен повече от въздиханието"¹⁰.

Като страстен радетел за развитието на новобългарската култура, Г. Кръстевич е дълбоко убеден, че унифицирането на книжовния език е най-същественото предварително условие, за да може набиращият ускорение размах на книжовността да роди истински ценни за нацията плодове. Това схващане, а и определената наклонност на възрожденеца към филологическите науки, го превръща в деен участник в започналата през 30-те години на XIX век широка дискусия за пътищата, които трябва да извърви нашата словесност, за да открие посоките към своето ново време¹¹. Като цяло, приносът на Кръстевич в тази област на възрожденската култура е познат на специалистите по история на новобългарския книжовен език. Този принос е регистриран в редица изследвания¹². По мое мнение обаче, е необходимо фактите,

⁹ М. Арnaudов. Българското книжовно дружество в Браила 1869-1876. С., 1966, с. 15.

¹⁰ Г. Кръстевич. Кое е средството..., с. 108.

¹¹ Най-общите параметри на началния етап на тази дискусия са очертани в: Б. Вълчев. Граматиките и книжовноезиковите школи през 30-те – 40-те години на 19. в. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии*. Т. 88. Кн. 1. С., 1995, 79–154.

¹² Хр. Първев. Из наченките на българските граматически разсъждения през Възраждането. – *Български език*, 1961, кн. 2, 131–139; М. Лакова. Гаврил Кръстевич. – В: *Строители и ревнител на родния език*. Пантеон. Съставители Л. Андрейчин и В. Попова. С., 1982 157–162; Хр. Първев. Възраждането на българския книжовен език. С., 1983, с. 44.

свързани с участието на възрожденския деец в споменатата област да се конкретизират – както в плана на книжовната събитийност, така и в сравнителен порядък¹³. Изхождайки от последното обстоятелство, си позволявам да представя основни моменти от участието на Г. Кръстевич в книжовноезиковите процеси през втората и третата четвърт на XIX век – без разбира се да мисля, че настоящият обзор засяга всички аспекти на проблема или че го решава в необходимата многоаспектност. Тази студия е по-скоро едно историописно предизвикателство пред колегията на професионалните езиковеди. Предизвикателство, подчинено повече на амбицията да систематизира факти и да задава въпроси, отколкото на стремежа да откроява книжовноезикови тенденции.

4. Способността на Г. Кръстевич да се ориентира в сложните лабиринти на изящната словесност е отбелязана още през 1837 г. от неговия учител Райно Попович. В предговора към своята „Христоития“ карловският просветител констатира, че осемнадесетгодишният юноша „само от едно вникване и любопитно взирание в славенската граматика пише и превежда различни работи и от словенски, и [от] гречески, и [от] елински“¹⁴. Афинитетът на младия човек към филологията проличава и от учебните му занятия в Цариград, в които определено доминира граматическата и литературната проблематика. В процеса на интензивно усвояване на старогръцкия, новогръцкия и френския език и под влияние на окуражителните Райнови наставления, в средата на 30-те години той постепенно започва да търси форми на творческа изява. Според сведения, съдържащи се в неговите писма от 1836 г., по това време той е превел на български език първите три песни от „Или-

¹³ Прави любопитно впечатление фактът, че в едно от най-представителните съвременни академични издания, посветени на историята на новобългарския книжовен език, името на Г. Кръстевич е споменато 29 пъти във връзка с различни негови възгледи и практики, но не е направен отделен очерк върху изявите му в тази област. Отделни очерци са посветени на възрожденци със значително по-периферно участие в споменатите процеси. – *История на новобългарския книжовен език*. С., 1989.

¹⁴ Р. Попович. Христоития или благонравие... Будим [Буда], 1837, с. 80.

ада” на Омир, една малка френска преводна книжка – “La science du bonhomme Ricard”, както и една старогръцка легенда, озаглавена “Митос Продиков”¹⁵. Последните два превода са публикувани през 1837 г. в едно общо книжно тяло със съдействие и на разности на Райно Попович¹⁶. Признато от специалистите като първа новобългарска книга, съдържаща преводен текст от френски език¹⁷, това съчинение на котленския младеж носи в себе си обилна информация за ранните езикови възгледи на своя създател.

На практика езикът и графичното оформление на въпросната книга не се отличават коренно от езика и графичното оформление на Райновата “Христоития”. Това е съвсем естествено, тъй като Кръстевич формира своята езикова култура под решаващото влияние на карловския елинист, но в случая не бива да се пренебрегва възможността и за обратно въздействие – от ученика към учителя, при положение че участието на Кръстевич в редактирането и в окончателното оформление на Райновите текстове представлява безспорен факт. В крайна сметка, близостта между двете книги произтича и от обстоятелството, че те са отпечатани едновременно в една и съща печатница в Буда, разполагаща по всяка вероятност само с един тип славянски букви.

От текстовете, излезли изпод перото на Кръстевич през втората половина на 30-те и началото на 40-те години, личи ясно, че той често се колебае какви точно форми да избере, за да отрази най-вярно живия новобългарски език с помощта на традиционните старобългарски буквени знаци и граматически правила. Това колебание намира израз дори и в начина, по който книжовникът изписва собственото си фамилно име. В подписаните от

¹⁵ *Ив. Снегаров*. Принос към биографията на Райно Попович. С., 1959, 91–92.

¹⁶ *Г. Кръстевич*. Мудрост доброго Рихарда и Митос Продиков. Будим, 1837.

¹⁷ *Н. Колев*. Разпространение на френския език сред българите и на френската преводна литература в България през Възраждането. – *Годишник на Софийския университет*. Факултет за класически и нови филологии. Т. LXXIII. Кн. 1. 1978. С., 1981, с. 102.

неговата ръка писма и други материали от това време срещаме поне три графични форми на фамилията му – *Крестовичъ*¹⁸, *Крестъовичъ*¹⁹, *Кръстовичъ*²⁰. Едва през 50-те години той се спира на формата *Кръстъовичъ*, макар че и след това често я подменя с по-лесното за изписване *Кръстовичъ*. Представеният пример по много красноречив начин показва, че макар и дълбоко убеден в някои свои принципни схващания, сам за себе си книжовникът дълго време търси оптималния графичен еквивалент на говоримия език. Отчитането на споменатото обстоятелство улеснява анализа на езиковите му идеи с оглед естествената еволюция, през която те преминават.

За изходните позиции на тази еволюция съдим от обширното филологическо писмо, изпратено до Р. Попович от Цариград на 24 август 1836 г., където подробно е обяснен правописът на направения от младия книжовник препис на Райновия превод на гръцкия „Енхиридион“²¹. Тук ясно личи, че начеващият филолог е навлязъл надълбоко в теоретическата проблематика на новобългарската граматика, опирайки се при това върху едно добро познаване на диалектите, на старобългарската писмена традиция, както и на граматическите особености на сръбския и на руския език. Подемайки индиректна полемика с автора на първия системен труд по новобългарска граматика Неофит Рилски²², Кръстевич разкрива своето мнение за членуването на имената и за изписването на някои глаголни форми. Райновият ученик заявява, че по принцип одобрява твърде полезния труд на отец Неофит, но че при превода се е съобразявал с „установленията“ на неговата писмена система само тогава, когато е преценявал, че „човекът съди добре“. Например, младият котленец е категоричен, че определителният член за имената от мъжки и женски род множествено число трябва-

¹⁸ *НА БАН*, ф. 4к, а. е. 26, л. 1.

¹⁹ *Пак там*, л. 42.

²⁰ *Пак там*, л. 55.

²¹ *Ив. Снегаров*. Принос към биографията на Райно Попович, 81–87.

²² *Неофит [Рилски]*. Болгарска граматика. Крагуевац, 1835.

ва да е *-тъ*, а не *-те*, както настоява Неофит, придържайки се към западнобългарските диалекти. Кръстевич е недоволен и от начина, по който в споменатата граматика е представена основната форма на глаголите с окончание *-м* (*любим, бием*). Според него, тук става дума за първо лице множествено число, а не за първо лице единствено число на глагола и следователно по-правилно в случая е основната форма да завършва на гласна, както е с първо лице единствено число на повечето глаголи в българския език (*любя, бия*). Представените примери демонстрират по красноречив начин, че още в началото на книжовната си дейност Г. Кръстевич има свое категорично становище по основни езикови въпроси. Становище, което е готов да защитава дори и в спор с вече утвърден и влиятелен интелектуалец като Неофит Рилски. Макар и подложено на известни корекции, това становище още в средата на 30-те години стои здраво върху две основни презумпции – трайната привързаност към източнобългарските говори и убеждението, че книжовният ни език трябва в максимална степен да се доближава до живата народна реч.

5. Факторите, обусловили становището на Кръстевич, че писменият език трябва да се формира върху основата на говоримия са многобройни и от различно естество. Преди всичко, той е повлиян от общата интелектуална нагласа на мнозинството от тогавашните просветени люде по езиковия въпрос. Според съвременните изследвания на специалистите по история на българския книжовен език, през втората четвърт на XIX век не съществува компетентен участник в литературния живот, който да не се придържа към мнението, че литературният език трябва да се изгражда върху основата на народните говори²³. Различията между отделните становища са обусловени преди всичко от специфичното

²³ Хр. Първев. Единство, неделимост и приемственост в историята на българския книжовен език. – *Български език и литература*, 1980, кн. 1, с. 30; В. Станков. Българското възраждане и формирането на новобългарския книжовен език. – *Български език*, 1980, кн. 1, с. 14; Г. Венедиктов. Болгарский литературный язык эпохи Возрождения. Проблемы нормализации и выбора диалектной основы. Москва, 1990, с. 39.

отношение на всеки един книжовник към старобългарския език като основен източник за нормализация на формиращия се новобългарски писмен език. Следователно, от гледна точка на научната логика и на книжовните факти, мнението на руския българист Г. Венедиктов, че не съществуват основания да се говори за *три книжовни школи* по езиковия въпрос през посочения период (новобългарска, църковнославянска и славяно-българска)²⁴, а за *две направления на нормализация на литературния език* (“новатори” и “архаизатори”), по мое мнение е защитимо. Според руския учен, интелектуалците обединени около тезата за необходимостта новобългарският писмен език да се унифицира в тясна връзка с говоримия, се разделят на две групи върху основата на двата различни подхода към начина, по който старобългарският трябва да се включи в този процес. “Представителите на първото направление – “новаторите” – пише Венедиктов – изхождат от това, че всичко съществуващо в народния език трябва да влезе и в литературния, а това, което е необходимо на литературния, но не съществува в народния, трябва или би могло да бъде почерпено изцяло от църковнославянския. Представителите на второто направление – “архаизатори” – изхождат от други принципи: първо, че не е задължително това, което съществува в народния език, но отсъства от църковнославянския, да влезе в новия литературен език и второ – за усъвършенстване структурите на новия литературен език вместо отделни елементи на народния език трябва да бъдат въведени функционално тъждествени или близки до тях елементи на църковнославянския”.²⁵ Привеждам този обширен цитат, защото защитеното в него становище съответства и на

²⁴ Концепцията за трите “книжовни школи”, оформили се в хода на филологическите дебати през третата четвърт на XIX в., е широко популярна сред съвременните изследователи на новобългарския книжовен език. Вж. Л. Андрейчин. Из историята на нашето езиково строителство. С., 1977, с. 52; Р. Русинов. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., 1980, с. 37; Хр. Първев. Възраждането на българския книжовен език. С., 1983, с. 55–57; История на новобългарския книжовен език, с. 86–94.

²⁵ Г. Венедиктов. Българский литературный язык..., с. 39–40.

моята представа за основните тенденции в развитието на филологическите спорове от втората и третата четвърт на XIX век и защото смятам да го използвам като ориентир при определяне мястото на Кръстевич в процесите на формиране писмения ни език от епохата на Възраждането.

Ако общата нагласа на повечето тогавашни книжовници да свързват обновлението на литературния език преди всичко с динамиката на живата словесност е най-същественият фактор, повлиял на мисловната ориентация на Г. Кръстевич в разгорещените филологически дискусии, то в случая не бива да се пренебрегва и значението на неговия индивидуален социален светоглед. В духа на демократичните веяния на европейския XVIII век той е убеден, че новобългарската книжнина се създава преди всичко, за да удовлетворява духовните потреби на възможно най-широки слоеве от българския народ. Народ, който в огромното си мнозинство няма задълбочени познания върху мъртвия старобългарски език. При това като интелектуалец, ползващ свободно гръцкия език, той е наясно, че трудностите, които води след себе си една раздвоена между традицията и живата езикова реалност писмена култура, биха се превърнали в допълнително препятствие пред набрания вече инерция развой на възрожденската ни книжовност.

6. Пребиваването на Кръстевич във Париж (1838–1844) като студент по право уплътнява²⁶ и стабилизира представата му за източниците на формиране на новобългарския книжовен език. В писмо до Р. Попович от 5 юни 1838 г. той споделя, че се радва на възникналото между неговия учител и Неофит Рилски приятелство, но в същото време парижкият студент бърза да предпази карловския учител от евентуален уклон по посока на старобългарската писмена традиция, в който би могъл да го въвлече Неофит. „Ако [Неофит] ви съветва, – настоява студентът – че трябва

²⁶ Кратък обзор за парижкия период в живота на Кръстевич вж. във: В. Бонева. Гаврил Кръстевич – един френски възпитаник в Ориента. – В: *La langue et la litterature francaise dans la civilisation mondiale*. V. Tîrnovo, 1994, pp. 451–459.

да пишете по славянски²⁷ не го слушайте, защото не знае що говори. Нека отвори очите си и да види как пишат европейците.”²⁸ Тази препоръка изрично свидетелства, че повлияният от френския културен фон млад българин е укрепил убеждението си, че книжовноезиковата норма трябва да се подреди по правилата на говоримата реч.

В пряк контакт с френската книжовна култура Кръстевич сам открива предимствата на унифицирания национален книжовен език. С ново самочувствие и с един неприсъщ на почти-телното му отношение към Райно Попович менторски тон той дава съвети дори на своя учител. “Винаги си спомвайте – заявява парижкият студент, – че пишете за прост и необразован народ с цел да ви разбира, и се старайте да излагате своите изрази по такъв начин, че да не остава между тях нито нещо неясно, нито нещо съмнително и читателят като чете да се наслаждава. Това е преводаческо правило, на което ме научихте, което прилагам и с което всички добри преводачи си служат. Лекост, яснота, чистота, благозвучие. Ето ги чертите на изящния и красив стил.”²⁹ Освен доводи в полза на новобългарската основа на писмения език, цитираната мисъл представя в синтетичен вид и един основополагащ възглед на младия филолог в областта на езиковата стилистика – област останала на практика встрани от интереса на голяма част от нашите книжовници чак до средата на XIX век³⁰. Формирано без съмнение под силното влияние на френския културен фон, възискателното отношение на Кръстевич към стила на писаното слово се превръща в отличителна черта на книжовното му поведение. Същественото в случая е, че той съумява да прилага тази своя възискателност в еднаква степен и към своите, и

²⁷ Става дума за черковнославянския език.

²⁸ *Ив. Снегаров*. Принос към биографията на Райно Попович, с. 138.

²⁹ *Пак там*, с. 143.

³⁰ *В. Константинова*. Езиковите въпроси в българския печат през XIX век. С., 1979, с. 76–89.

към чуждите книжовни изяви³¹. Може би в това обстоятелство се крие и едно от обясненията на факта, че Кръстевич съумява да си извоюва авторитет на сериозен и влиятелен специалист по въпросите на новобългарската словесност с относителна лекота.

Парижкият период от живота на Кръстевич се оказва съществен по отношение оформянето му като интелектуалец, отстояващ собствена концепция по проблема за нормализацията на новобългарския книжовен език. Във френската столица той има възможност отблизо да наблюдава появата и утвърждаването на езикознанието на хоризонта на модерната хуманитаристика. Възникнала през първата четвърт на XIX век върху основата на сравнително-историческите лингвистични изследвания на Франц Боп, Расмус Раск, Якоб Грим, и преди всичко върху теоретическите начертания на Вилхелм Хумболт, през 30-те и 40-те години на века европейската езиковедска наука отбелязва сериозни постижения във връзка с тълкуването на проблемите, касаещи същността и социалните функции на езика, връзката между език и етнос, историята и генеалогията на езиците и т.н. С подчертания си интерес към въпросната научна област Г. Кръстевич се нарежда в групата на малкото български книжовници от епохата на Възраждането, които са обърнати с лице към проблематиката на *общото езикознание*. Трайните му интереси в тази област са обусловени и от пространната езикова подготовка, която той получава в Карлово, Цариград и Париж. Освен старогръцки и старобългарски, новогръцки, турски и френски език³², съществуват данни, че Кръстевич е ползвал пасивно ще няколко европейски

³¹ Последното обстоятелство личи ясно в отзивите, с които Г. Кръстевич представя на възрожденската публика някои новопоявили се граматически съчинения в качеството си на редактор на сп. "Български книжици" през 1859 г. – В. Бонева. Възрожденецът Гаврил Кръстевич, 57–58.

³² П. П. Каранетров. Гавриил Кръстйович. – Българска сбирка, г. IX, 1902, кн. 8, с. 530.

езика – сръбски, руски, немски и английски³³. При тази подготовка на него не му е било много трудно да се ангажира с някои основни проблеми на тогавашната лингвистична наука и в много моменти да участва в българските филологически дискусии от убедителните позиции на модерното европейско езикознание.

7. За степента, до която към средата на XIX век Г. Кръстевич е навлязъл в сложната и специфична материя на общото езикознание, свидетелстват две негови статии, публикувани във втори брой на сп. „Български книжици“ за 1859 г.³⁴ Статията „За руните“ разкрива в популярна форма представите на водещите тогавашни немски езиковеди за произхода и характера на руническите знаци. Обяснено е, че „руните“ са „писмени знакове, които северните народи (германци и скандинавци) употребявали преди Христа“³⁵. Читателят остава с убеждението, че и в далечните исторически епохи народите са търсили писмената форма на говоримите езици, за да могат да осигурят перспективата на своето оцеляване във времето. От друга страна статията провокира приятно с широката информираност на нейния автор, който доста умело интерпретира концепциите на такива видни лингвисти като Фр. Шлегел, Ф. Боп, Я. Грим. Цитираната литература е предимно немскоезична, което още веднъж потвърждава изказаното

³³ От приложенията на сп. „Български книжици“ „Съвременна летопис“, „Политически дневник“, „Военен вестник“, „Търговски и промишлен дневник“ за 1859 г. става ясно, че в редакторската си работа Кръстевич черпи информация от френски и английски, както и от някои гръцки и турски издания. При безспорния факт, че той сам е подготвял и списвал тези рубрики остава извън съмнение обстоятелството, че освен гръцки, турски и френски, той е ползвал английски и немски език (*Български книжици*, г. II, 1859, кн. 1–24). За познанията на Кръстевич върху черковнославянския, сръбския и руския език най-убедително свидетелства студията му „Писма за някои си мъчности на българското правописание“, за която ще стане дума по-нататък в основния текст.

³⁴ [Г. Кръстевич]. За руните. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 2, с. 42–43; [Г. Кръстевич]. За язиците. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 2, с. 44–51.

³⁵ [Г. Кръстевич]. За руните..., с. 42.

становище, че в своята книжовна практика Кръстевич е ползвал и този език.

Статията "За язиците" представлява едно твърде любопитно явление на фона на оскъдните писания в доосвободенската книжнина, посветени на въпроси от сферата на общото езикознание³⁶. Сред въпросните възрожденски писания определено преобладават принципните разсъждения за ролята на езика за обозначаване и съхраняване културната идентичност на народа. В случая Кръстевич също тръгва от този популярен тезис. "Язикът е, — пише той — както знаем, истинното характеристическо отличие, по което са разпознава един народ от други."³⁷ Без да се ангажира обстойно с темата за същността на езика, книжовникът представя любопитни за публиката му данни за броя, разпространението, еволюцията и взаимообвързаността между живите езици и наречия на земята. В едно непретенциозно, но затова пък стегнато и стройно изложение, са разкрити много от доминиращите към средата на XIX век представи по тези проблеми. Стъпвайки върху тезите на най-големите авторитети, Кръстевич заявява, че науката познава около 2000 езика и около 5000 наречия, но на този етап са изследвани и класифицирани само около 860. Книжовникът разказва на своите сънародници за основни генеалогични връзки между езиците и за взаимодействията между наречията и диалектите в пределите на един език. В представената класификация е направен опит да се съчетаят двата водещи за европейското езикознание от това време критерия — географския и типологическия.

Особен интерес представляват разсъжденията на Кръстевич за връзката между природната среда, в която живее даден народ, неговата психология и езика му. "Колкото повече отходим към север — пише той, — към ония страни дето зимата е по-жестока и климатът студен, гдето страстите са по-малко разпалени и по-малко стремителни, но в тожде време са по-жестоки, по-груби и

³⁶ В. Константинова. Езиковите въпроси..., 7–8.

³⁷ [Г. Кръстевич]. За язиците..., 46–47.

свирепи, толкова повече находим язиците сухи, стропотни, бързи и негладки; напротив – колкото повече се приближаваме до топлите и полуденни места, до пролетните тропически климати и до горещините на равноденствената линия, толкова повече и язиците биват гласовити, армонически (благозвучни), живи и одуревлени. От което ся познава, че различните страсти и обичаи на разните народи имат голямо влияние на язиците, които говорят”.³⁸

Тази функционална характеристика на езиците е силно повлияна от детайлно развития в “За духа на законите” възглед на Шарл Монтескьо за ролята на географския фактор върху облика на различните цивилизации³⁹. От друга страна тя съчетава в себе си историческия подход на Хумболт към езика, който вижда в него отражение на народния дух, с психологизма на Херман Щейнал. Направените аналогии убедително потвърждават изказаното мнение, че през 1859 г. (макар и в популярна форма) Кръстевич представя на своите съотечественици едни от най-модерните концепции от сферата на общото езикознание. Без да ангажира читателите с обширна научна аргументация на изложените мисли, но в същото време по един определено убедителен начин, книжовникът хвърля мост между високите постижения на европейското езикознание и прохождащата българска филология. Самият Кръстевич преминава по този мост с присъща на поколението си увереност, за да стъпи на брега на горещите български езикови спорове.

8. *“Писма за някои си мъчноти на българското правописание”* – така се нарича основното съчинение на Г. Кръстевич, посветено на проблема за нормализацията на новобългарския книжовен език. Това съчинение му дава право да се нареди сред първостроителите на новобългарската писмена култура успоредно с такива неоспорими авторитети като Неофит Рилски, Васил Априлов, Иван Богоров, Йоаким Груев, Добри Войников, Найдено Геров, Иван Момчилов и др.

³⁸ Пак там, с. 46.

³⁹ Ш. Монтескьо. За духа на законите. С., 1984.

8.1. Както става ясно от заглавието, изследването е написано под формата на четири писма до Р. Попович. Но освен началното обръщение, тези писма не носят нищо друго от спецификата на епистоларния жанр. Обединени от обоснована граматическа концепция, те представляват цялостен граматически труд, третиращ най-съществените спорни въпроси на новобългарския книжовен език.

Г. Кръстевич признава пред Райно Попович, че създаването на това съчинение е провокирано от окръжното писмо на В. Априлов от 1836, чрез което влиятелният габровец се е опитал, да наложи като господстващи своите представи за формата на писмения ни език⁴⁰. Младият книжовник се запознава със съдържанието на Априловото писмо още в Париж, но намира време и възможност да изложи в аналитична форма граматическите си идеи едва през 1844 г. По стечение на ред обективни обстоятелства, след завръщането си от Франция младият интелектуалец разполага с доста свободно време. Това му дава възможност да се посвети на любимите си филологически занимания и да оформи в мотивиран текст позицията си по основни въпроси на все по-широко разгръщащата се дискусия за формата на книжовния език. Г. Кръстевич се отнася твърде отговорно към създаването на този свой труд, защото пряката работа върху него му отнема повече от половин година. Четирите писма са датирани съответно на 15 април, 20 май, 24 юни и 16 септември 1844 г. Още неизпратил последния откъс, той пита своя учител дали изложените мисли са “достойни за напечатване”⁴¹. До нас не е достигнала информация как Райно Попович е оценил труда на своя ученик, но затова пък разполагаме с безспорни свидетелства, че самият Кръстевич е държал на него извънредно на своя следпарижки филологически текст. През 1844 г. той не намира възможност да го публикува, а във времето, когато е на остров Самос в качеството си на наместник на княз Стефан Богориди, няма време дори да

⁴⁰ НА БАН, ф. 4к, а. е. 26, л. 50.

⁴¹ Пак там, л. 55.

мисли за това. Непосредствено след завръщането си от острова Гаврил Кръстевич отново се заема с идеята да представи пред съвременниците си своя граматически текст от 1844 г., като изпраща обявление за събиране на спомоществователи с дата 10 август 1850 г. Екземпляр от това обявление е съхранен в архива на Н. Геров и сред печатните документи в Българския исторически архив при Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий"⁴². Съчинението на френския възпитаник е отпечатано едва през 1858 г., когато редакторът на "Български книжици" Димитър Мутев му предлага да го публикува на части. То излиза на страниците на списанието в девет книжки през периода август 1858 – март 1859 г.⁴³, а скоро след това е отпечатано и в отделно книжно тяло в обем от 136 стр.⁴⁴ Авторът му, който за тези 15 години почти не е променил мнението си по езиковия въпрос, заживява с приятната надежда, че "четението [на съчинението] би могло да бъде от полза, за да се уведе някоя правилност в нашето новобългарско правописание"⁴⁵.

Книгата на Г. Кръстевич от 1859 г. няма характер на цялостна новобългарска граматика. Тя не засяга всички проблеми на писмения език. Не предписва и определени правила. На фона на една спокойна и премерена полемика с "учений и любородний, и великаго уважения за своите трудове достойний г-н Василий

⁴² Из архивата на Найдено Геров. Кн. I. Кореспонденция с частни лица. А-М. С., 1911, с. 984; НБКМ-БИА, ПА-1998. Текстът е публикуван и в: Обявления за български възрожденски издания. Съставители – Н. Данова, Л. Драголова, М. Лачев, Р. Радкова. С., 1999, 116–117.

⁴³ Български книжици, г. I, 1858, кн. 16, с. 312, кн. 17, с. 11–23, кн. 20, с. 163–184, кн. 21, с. 208–221; г. II, 1859, кн. 1, с. 17–32, кн. 2, с. 32–40, 61–68, кн. 3, с. 97–104, кн. 4, с. 126–134, кн. 5, с. 155–165.

⁴⁴ Въпросната книга представлява сглобка на коли от отделните части, печатани в "Български книжици". По тази причина пагинацията ѝ е по-особена. Въпреки това, тя има относително цялостен и завършен характер. – Писма за някои си мъчноти на българското правописание от Гавриила Кръстович. [Цариград, 1859].

⁴⁵ Български книжици, г. I, 1858, кн. 16, с. 312. За удобство препратките по-нататък са от книгата Писма за някои си мъчноти...

Априлов“ тя разкрива становищата на своя автор по четири актуални граматически въпроса. Според формулировката на Гаврил Кръстевич, тези въпроси са следните – “за азбуката”, “за членът”, “за падежите” и “за глаголите”. По повод препоръката на Априлов “да се образи и устрои българският език според както се говори” Кръстевич задава следния уточняващ въпрос: “Но брате мой, ти говориш инак, аз – инак и други пак инак, и кой знае колко яче се говори по [в]сичка България. Кой убо ще ни каже как ся говори?”. След цитираната обобщаваща констатация книжовникът дава пределно конкретен отговор на последвалия я риторичен въпрос. “Да пишем както говорим – заявява той, – но по онова наречие, което е най-ближно и най-съобразно със старобългарския език”⁴⁶. Опирайки се върху горното правило, Кръстевич подробно обосновава схващанията си по посочените четири езикови въпроса.

8.2. След подробни разсъждения върху недостатъците и предимствата на етимологическия подход при нормализацията на езика и позовавайки се на авторитети като Наполеон Ланде, Шарл Нодие, Йосиф Добровски и Юрий Венелин, Кръстевич заявява, че по негово мнение *българската азбука* трябва да се състои от 38 букви, а не от 24, както смята В. Априлов. С многобройни доводи от сферата на историческата граматика и сравнителното славянско езикознание той обосновава необходимостта задължително да се съхранят “априловите” 24. Освен тях, книжовникът предлага да се използват още девет букви, а за останалите пет казва, че би могло да се поразмисли, но според него не съществуват пречки да имаме “3 или 4 еднозвучни гласни, след като гърците имат шест, а англичаните и французите – много повече”⁴⁷. Предложеният състав на азбуката е защитен и в една индиректна полемика с Ив. Богоров на страниците на “Български книжици”. “Ми не казвами, че не бихме могли да си вършим работата и без речените пет букви, но че бихме по-правилно и по-съгласно с

⁴⁶ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчности..., ч. I, с. 5.

⁴⁷ Пак там, ч. I, с. 31.

етимологията писали ако ги употребявами” – заявява книжовникът, привеждайки примери от френския език⁴⁸. Независимо от опита си да защити присъствието на буквеното означение на някои етимологични гласни в новобългарския писмен език, съществуват основания да се приеме, че у Кръстевич има известно колебание по този въпрос. Не случайно той се отнася подчертано толерантно към мнението на Т. Шишков за 34-буквения състав на азбуката⁴⁹.

Специалистите са единодушни, че Г. Кръстевич решава въпроса за състава на азбуката в консервативен дух⁵⁰. При все това те отчитат интересните му наблюдения върху краесловните ерове (-ъ и -ь)⁵¹, върху точната му формулировка на ятовото правило⁵², както и върху обстоятелството, че той пръв сред българските книжовници е доказал, че *й* е съгласен, а не гласен звук⁵³. По мое мнение, в случая основният фактор за трайната ориентация на книжовника към старобългарската азбучна традиция е привързаността му към френската и към гръцката писмена култура, където този въпрос е решен със зачитане в редица случаи на етимологическото начало. Но тук има и още едно обстоятелство, което е необходимо да бъде отчетено. Става дума за искреното благоговение на котленския възрожденец пред Кирило-Методиевото дело. Това благоговение провокира общественика да се нареди в групата на първоначинателите на гражданския култ към двамата просветители. Както е известно, Г. Кръстевич още през втората

⁴⁸ Г. Кръстевич. Книжевний дневник. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 22, с. 425–426.

⁴⁹ Т. Шишков. За българската книга или за азбуката и правописанието на новобългарския език. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 21, с. 681–687, кн. 22, с. 724–730.

⁵⁰ Хр. Първев. Из наченките на българските граматически разсъждения през Възраждането. – *Български език*, 1961, кн. 2, с. 138.

⁵¹ Пак там, с. 132–133.

⁵² Ст. Стойков. Ятовият въпрос в новобългарския език. – *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. Т. XLIV, 1947–1948, кн. 4, с. 32.

половина на 40-те години лансира идеята от необходимостта за по-широко популяризиране културното наследство на двамата солунски братя, а през 1851 г. инициира първото им официално честване в черквата “Св. Стефан” в Цариград⁵⁴.

В края на първото си филологическо писмо, обръщайки поглед към основополагащите стожери на старобългарската книжовна традиция, възрожденецът заключава: “Нашата азбука е добра. Трябва наместо да се каем, да хвалим нашите праотци и просветители, направили и оставили нам една толкова пълна азбука”⁵⁵. От цитираното изречение става ясно, че за Г. Кръстевич азбуката е главният книжовен субект, който трябва да гарантира присмствеността между високите постижения на старобългарската култура и новобългарските духовни реалности. Субект, който дава максимална свобода за графично превъплъщение на говоримия език и в същото време държи сметка за това, което средновековните устои на модернизиратата се езикова практика. Последното тълкувание намира потвърждение и в начина, по който Кръстевич решава всички останали основни проблеми, третиращи в “Писма за някои си мъчноти на българското правописание”.

8.3. Второто писмо е посветено на *определителния член на прилагателните и съществителните имена* – “тойзи най-великий камен петковения на днешните български писатели”⁵⁶. Дълбоко убеден, че определителните членове са “най-отличителната черта на новобългарският език”⁵⁷, Кръстевич постулира, че членната форма не е ненужно излишество, а преимущество на езика. “Членът – според неговото определение – е частица, която положена пред или след някои имена показва, че трябва да вземем тия

⁵³ М. Лакова. Г. Кръстевич. – В: *Строители и ревнители на българския език*. С., 1982, с. 158.

⁵⁴ В. Бонева. Възрожденецът Гаврил Кръстевич, 51–52.

⁵⁵ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчноти, ч. I, с. 40.

⁵⁶ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчноти, ч. II, с. 1.

⁵⁷ Г. Кръстевич. Книжевний дневник. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 21, с. 408.

имена в един определен разум”⁵⁸. Конкретизацията на цитираната характеристика, направена по-нататък, показва, че схващането на Кръстевич за члена е близко до дефинициите на други съвременни нему автори⁵⁹. Без да влиза в директна полемика с противниците на членуването, книжовникът привежда разнообразни езикови факти, за да защити правото на тази езикова форма да се превърне в норма. Той припомня, че имената в най-богатите и най-обработените европейски езици – гръцки, немски, английски, френски, испански, италиански – подлежат на членуване, а носителите на тези езици се “гордеят” с въпросното обстоятелство, тъй като “с помощта на членната форма по-кратко и по-лесно се определя смисъла на общите имена”⁶⁰. Изследователят извежда членовете от старите показателни местоимения (*тъ, та, то, ти* или *ты*). Той приема, че при членуваните имена съществуват само два падежа – именителен и винителен, и изписва членните форми последователно със съединителна чертица. Членът за мъжки род единствено число според него трябва да е *-тъ* (*мъжъ-тъ, човекъ-тъ*), а не *-ат, -от, -ет* (*мъжат, мъжот, мъжет*), каквито форми се срещат из българската говорна територия. За множествено число Кръстевич предлага член *-ти* (мъжки род) и *-ты* (женски род) по образа на източните балкански говори. Кръстевич греши, търсейки чуждо езиково влияние в членните форми с *-о* и *-е*. Греши също и като характеризира споменатите форми, както и други близки до тях, образуващи се без краесловно *-т* като “варваризми”. Но въпреки това, той има несъмнен принос за утвърждаването на членната форма *-ят*, характерна за имената, завършващи на етимологически мека съгласна или на *-й* (*конят, краят*).

За да се конкретизира мястото на представените схващания за членната форма в процеса на нормализацията на българския език трябва да се има предвид, че когато този текст е писан (в са-

⁵⁸ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчности, ч. II, с. 2.

⁵⁹ Г. Венедиктов. Болгарский литературный язык..., с. 87–88.

⁶⁰ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчности..., т. II, с. 6.

мото начало на 50-те години), спорът за съдбата на члена току що е започвал, а когато е публикуван – спорът е бил в завършващата си фаза. В края на 50-те години никой сериозен книжовник не се съмнявал в необходимостта от писмената употреба на членните форми. Независимо от обективното разминаване между постулирането и писмената поява на визираната концепция, разсъжденията на Кръстевич за членната форма на имената отбелязват сериозно присъствие в полето на българската възрожденска граматическа култура⁶¹.

В частта на разглежданата граматическа студия, озаглавена “За члена” намира място и един теоретичен възглед на Кръстевич, който има отношение към цялостния облик на неговата езикова концепция. “Членът е един факт – заявява книжовникът, – едно битие в езикът ни, което е било прието от общото обикновение и което ние не можем да сторим друго, освен да приемем както си е.”⁶² Тезата за необходимостта онези граматически форми, които необратимо са навлезли в живия език, да намират своето място и в писмения, плътно приближава възгледа на Кръстевич към онова интелектуално течение в новобългарските книжовни среди, чиито представители сполучливо са определени от Г. Венедиктов като “новатори”.

8.4. “За падежите” – така е озаглавено третото филологическо “писмо” на Г. Кръстевич. То също третира един спорен и сложен граматически въпрос – падежната флексия на имената. “Каквито и възгледи да споделят, както и да се справят с проблемата за анализма в новобългарския книжовен език, – пише Хр. Първев – възрожденските книжовници не са могли да отминат липсата на пълноценни флективни показатели за падежните отношения”⁶³. Въпреки своите системни наблюдения, тогавашните непрофесионални “езиковеди” трудно достигат до представата, че е възможно писменият език да се раздели с падежните окончания. В обзорните си граматически съчинения Неофит Рилски,

⁶¹ Г. Венедиктов. Болгарский литературный язык..., с. 97.

⁶² Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчноти..., ч. II, с. 24–25.

Нсофит Бозвели, Христати Павлович, Иван Богоров, Йоаким Груев и Иван Момчилов неизменно извеждат правила за скланяне на имената⁶⁴. За разлика от тях, още в средата на XIX век Г. Кръстевич декларира своето разбиране, че “новобългарският нар език има само един истински падеж”. От това общо правило той изключва само: мъжки и женски имена, които имат звателни форми; собствените лични имена; личните местоимения. Идеите му са изведени върху основата на обоснована характеристика на падежа като граматическо явление. В съвременните историко-граматически изследвания тази характеристика е определена като първата обстойна научна разработка по споменатия въпрос във възрожденската ни книжнина⁶⁵.

Опирайки се върху методите на сравнителното езикознание, Г. Кръстевич постулира, че българският език не е изгубил нищо, разделяйки се с падежите. “Но ако езикът ни така ся лишава въобще от падежи, то не ще да каже, че различните ония отношения, които други язици с падежи представляват не съществуват и в него <...>. А понеже предлозите имат и тии за предмет да представляват в словото не друго освен различните отношения, които особити вещи имат помежду си, затова както в други язици като французки, английски и др., които такожде нямат падежи, така и в българският език предлозите, сочиняеми с имената и с другити склоняеми речи, изражават истият разум и истото понятие, които изражават и падежити.”⁶⁶

⁶³ Хр. Първев. Очерк по история на българската граматика. С., 1975, 80–81.

⁶⁴ Неофит [Рилски]. Болгарска граматика. Крагуевац, 1835, 57–66, 76–102; Неофит [Бозвели]. Емануил Вакскидович. Славяноболгарское детеводство. Крагуевац, 1835, с. 20; Хр. Павлович. Граматика славеноболгарска. Будим, 1836, 50–55; Ив. Андреов [Богоров]. Първичка българска граматика. Букурещ, 1844, 11–31; Й. Груев. Основа за българска граматика. Белград, 1858, 7–15; Ив. Момчилов. Граматика за новобългарския език. Русчук, 1868, 16–17.

⁶⁵ Хр. Първев. Очерк по история..., с. 86.

⁶⁶ Г. Кръстевич. Писма за някои си мъчности..., ч. II, с. 31.

В края на третото писмо Кръстевич препоръчва да се избягва струпването на много предлози, които огрубяват и накъсват речта. Той изказва пожелание към своите пишещи събратя да “преобръщат” словото така, че при една минимална употреба на предлози то да не оставя “смущение никое в разумът” и в същото време “да бива по-гладко, по-ясно и по-сладко”⁶⁷. Последната препоръка, както и целият текст на третото писмо, не оставят съмнение у непредубедения читател, че има работа с една сериозна научна статия. При относителната си непълнота и несистемност, тази статия представлява първият (в хронологическо отношение) опит в граматическата ни литература от XIX век за обосноваване на необходимостта от отпадане на падежните форми, съчетан с разсъждения върху модела, по който трябва да се развива аналитичната система на склонения на имената.

8.5. В четвъртото “писмо” Г. Кръстевич заявява позицията си по два основни въпроса – *за спреженията на глаголите и за семантиката на аориста и имперфекта в българския език*. Той отхвърля предложените от Васил Априлов и Неофит Рилски четири спрежения и групира българските глаголи в три спрежения: първо спрежение – с основи *-е-*; второ спрежение – с основи *-и-*; трето спрежение – с основи *-а-*, *-я-*. За разлика от другите тогавашни граматичници, които дълго се лутат из сложния въпрос, свързан със спреженията на глаголите⁶⁸, Кръстевич още през 1844 г. намира верни ориентири за неговото разрешаване, достигайки до схващането за триделната подредба на глаголните спрежения, която и днес с известни модификации се смята за общоприета в морфологията на книжовния ни език. А изложението му за семантиката на минало свършено и минало несвършено време е в пълно съответствие със съвременните тълкувания на двете минали глаголни времена. Последното обстоятелство е изтъквано от езиковедите като основание разсъжденията на Г. Кръстевич за двете споменати глаголни времена да се окачествяват като най-

⁶⁷ Пак там, ч. II, с. 41.

⁶⁸ Хр. Първев. Очерк по история..., 150–158.

ранното адекватно на езиковите реалности научно разсъждение в тази област⁶⁹.

8.6. Представените книжовноезикови факти са достатъчни, за да се приеме, че "Писма за някои си мъчности на българското правописание" представлява съществено явление на хоризонта на възрожденската граматическа теория от втората и третата четвърт на XIX в. Всяко по-детайлно вникване в това изследване впечатлява специалистите със задълбоченото мислене, с широките познания и с динамичността на авторовия анализъм. Нещо повече, Хр. Първев е категоричен, че "Г. Кръстевич стои над своите съвременници с погледа, който има върху езиковите явления: да държи сметка за взаимната им връзка и зависимост, да ги осъзнава като елементи от нещо по-цялостно и по-организирано. Стои той над съвременниците си с техниката и похватите на писане – "писма"-та имат характер на научно изследване не само по своята проблематика, но и по своето изпълнение."⁷⁰

Цитираната оценка влиза във видима колизия с относително необемното представяне на граматическите идеи и възгледи на Г. Кръстевич в основните обзорни съчинения по история на новобългарския книжовен език. Според утвърдената практика, в тези съчинения книжовноезиковите възгледи на водещите дейци са описвани и анализирани в обособени текстове. По отношение на амбициозния котленец обаче подходът е друг. Той присъства единично и периферно в аналитичните части на въпросните научни и/или дидактически книги, като приносите му са споменавани при конкретния анализ на водещите книжовноезикови концепции от третата четвърт на XIX век⁷¹. Констатираното обстоятелство не намалява значимостта на приноса на Г. Кръстевич в слож-

⁶⁹ Хр. Първев. Очерк по история..., 204–205; Хр. Първев. Из наченките на българските граматически разсъждения..., 136–137; М. Лакова. Г. Кръстевич..., с. 162.

⁷⁰ Хр. Първев. Из наченките..., с. 139.

⁷¹ Л. Андрейчин. Из историята на нашето езиков строителство. С., 1977; Р. Русинов. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., 1980; История на новобългарския книжовен език. С., 1989.

ните процеси, свързани с нормализацията на писмения език. То само подсказва, че има какво все още да се прави по отношение доближаване на съвременните представи за книжовноезиковия развой през XIX век до всички основни измерения на възрожденските книжовни реалности.

9. Трайният интерес на Г. Кръстевич към езиковите въпроси е поставил своя отпечатък и върху съдържанието на сп. "Български книжици" от неговата втора годишнина – 1859, когато изданието е редактирано от Г. Кръстевич. Като цяло 24-те книжки на цариградското издание, подготвяни за печат от утвърдения вече интелектуалец, са доминирани от теми, свързани с българското минало и с българската култура, с текущите политически събития в Европа и в Османската империя, с развоя на църковно-националните борби и с просветните инициативи на общините⁷². В пределите на изброените теми книжовноезиковата проблематика присъства в сравнително неголеми обеми, но при несъмнена ангажираност с водещите идеологеме на националния суверенитет и на културната модернизация.

Освен представените до тук материали, съставени или преведени от самия него, Г. Кръстевич осигурява възможност и на други автори да представят граматическите си идеи на страниците на сп. "Български книжици". По време на неговото редакторство са отпечатани две големи студии по основни книжовноезикови въпроси, написани от подготвени в споменатата област книжовници. Това са обобщаващият труд на Георги Миркович "Кратко изложение за наредбата на глаголите в новобългарския език"⁷³ и изследването на Тодор Шишков "За българската книга или за азбуката и правописа на новобългарския език"⁷⁴. Появата на двете

⁷² В. Бонева. Възрожденецът Гаврил Кръстевич, 53–75.

⁷³ Г. Миркович. Кратко изложение за наредбата на глаголите в новобългарския език. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 18, 583–589; кн. 19, 617–623.

⁷⁴ Т. Шишков. За българската книга или за азбуката и правописанието на новобългарския език. – *Български книжици*, 1859, кн. 21, 680–687; кн. 22, 724–730; кн. 23, 782–793; кн. 24, 820–827.

съчинения осигурява възможност на авторите им да се включат във все по-разгорещяващите дискусии за съдбата и статута на новобългарския книжовен език.

През 1859 г. „Български книжици“ се превръщат в трибуна на спора между габровските учители Тодор Бурмов и Христодул Сичан-Николов, провокиран от публикуването на книгата „Граматика или буквеница славенска“⁷⁵, съставена от последния⁷⁶ за нуждите на училищното образование. При все че въпросната размяна на езикови тези и на взаимни нападки е провокирана от междуличностния и поколенчески конфликт между двамата педагози⁷⁷, тя представлява красноречив пример за патетиката на говореното по трудните, но съществени за пишещите българи проблеми на книжовната норма. Заемайки еднакво дистанцирана позиция между двамата спорещи учители, редакторът дава възможност на своите читатели сами да преценят основателността на доводите, разменени в хода на полемиката между Т. Бурмов и Хр. Сичан-Николов.

10. В полемичен дух са съставени и част от *отзивите за новоизлезли граматически съчинения*, включени в рубриката „Книжевний дневник“ на „Български книжици“⁷⁸. По принцип Г. Кръстевич посреща добронамерено всички нови издания, свързани с проблемите на езика. Това обаче не му пречи да отправя към

⁷⁵ Хр. Сичан-Николов. Граматика или буквеница славенска. Цариград, 1858.

⁷⁶ [Т. Бурмов]. Струва ли за употребление в училищата като учебна книга Буквеницата на Сичан-Николов. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 7, 227–238; [Хр. Сичан-Николов]. Кратко извинение на безименния съчинител на критиката против Буквеницата. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 10, 314–318; Т. Бурмов. Отговор на извинението на г. Хр. Сичан-Николов за критиката. – *Български книжици*, г. II, 1859, кн. 13, 391–401.

⁷⁷ Красноречиви свидетелства за предпоставките и параметрите на този конфликт са съхранени в дневника на Т. Бурмов от времето, когато е учителствал в Габрово (1858–1860). – Т. Бурмов. Дневник. Спомените ми. Автобиография. С., 1994, 127–351.

⁷⁸ [Г. Кръстевич]. Книжевний дневник. – *Български книжици*, 1859, кн. 6, с. 112–114, кн. 19, с. 360–362, кн. 23, с. 439–441.

авторите им обосновани критики – както за влечението им към едни или други диалектни форми, така и за склонността им да се произнасят крайно по извънредно сложната и деликатна тема за нормата на писмения език. По правило Кръстевич спори с колегите си по перо по теми, които познава добре и по които вече е лансирал свое обосновано мнение. Той призовава съставителите на граматически текстове да не приемат критичните му бележки лично, защото само чрез принципна дискусия по основните въпроси на книжовната практика и на езиковата теория, ще “може да се учреди и утвърди едно основателно правописание за езикът ни”⁷⁹.

В началото на 1859 г. Г. Кръстевич заявява благодарността си спрямо Иван Богоров, който е публикувал положителен отзив за все още неотпечатаната докрай негова граматическа студия “Писма за някои си мъчности...”. Заявявайки готовност да обмисли някои детайли на съчинението си, редакторът на “Български книжици” настоява върху основателността на неодобрената от Богоров идея “да се употребява само един член за много прилагателни и причастия, които предварят съществителното име”. Кръстевич споделя, че лансираното от него мнение е мотивирано предимно от стилистични съображения и без да го абсолютизира демонстрира как в отделни конкретни случаи речта би могла да се облекчава откъм членове⁸⁰. Тази размяна на възгледи по темата за членуването на имената демонстрира за пореден път обстоятелството, че Г. Кръстевич е склонен да осмисля новите книжовноезикови норми не само в контекста на връзките им с живия език или със старобългарската норма, но и от гледна точка на словесната естетика.

Г. Кръстевич не се колебае да влезе във филологически спор и с д-р Васил Берон, когото цени високо като “мъж имущий систематическо учение и философическо разсуждение”. Търновският лекар също е ангажиран със споровете около нормализацията на книжовния език. В случая е интересно обстоятелството, че двама-

⁷⁹ Пак там, кн. 19, с. 362.

⁸⁰ Пак там, кн. 1, с. 13–17.

та интелектуалци са родени в едно и също селище – Котел, което означава, че по произхода си те принадлежат към обща диалектна зона. Независимо от това, В. Берон не одобрява възприетата от Г. Кръстевич форма на определителния член. Повтаряйки някои от мотивите си да използва и препоръчва точно тази форма, редакторът на “Български книжици” заявява, че критиката на В. Берон не може да го “уклони” от мнението му. Въпреки това, авторът на “Писма за някои си мъчности...” заявява, че приема правото на другите книжовници да мотивират различни тези по спорните въпроси. Нещо повече, Г. Кръстевич отбелязва, че “че той би желал и “други учени лица” да анализират неговия труд, “за да се поправи доказателно, ако има негде криво, и да се потвърди правопис и той да се утвърди и установи в едно общо правописание за българския език”⁸¹. От цитираните откъси ясно личи, че същинската грижа на Кръстевич в случая не е отстояването на собствената представа за “правописанието”, а намирането на пътя към унифицирания книжовен език.

11. Констатираната амбиция на Г. Кръстевич да лансира граматически идеи в духа на толерантен диалог с останалите книжовници по стечение на обстоятелствата е пресрещната от амбицията на един друг автор – Георги Ст. Раковски, да доминира безусловно на националния културен хоризонт. Споменатият интелектуален сблъсък се осъществява точно по времето, когато Г. Кръстевич е редактор на сп. “Български книжици” и основен фактор в кръга на цариградските лидери на църковното движение⁸². Позволявам си да се спра малко по-подробно на този интересен

⁸¹ Пак там, кн. 22, 425–431.

⁸² Основните приноси на Г. Кръстевич в хода на църковното движение са очертани в: М. Балабанов. Гаврил Кръстович..., 177–184, 263–395; В. Бонева. Гаврил Кръстевич за правните, политическите и каноническите аспекти на българския църковен въпрос (1856–1872 г.). – *Духовна култура*, 1992, кн. 9, 18–24; Ж. Назърска. Гаврил Кръстевич – живот между старото и новото. – *Минало*, 1995, кн. 1, 49–62; В. Бонева. Възрожденецът Гаврил Кръстевич, 106–176; В. Бонева. Гаврил Кръстевич на църковно-народния събор 1871 г. — В: *История. Общество. Религия*. Шумен, 2003, с. 141–154.

момент от историята на възрожденските книжовни нрави от края на 50-те години на XIX век, тъй като в него се съдържат ценни податки за интелектуалния ресурс и нравствените принципи, с които Г. Кръстевич и Г. Ст. Раковски участват в градежа на новобългарската словесна култура в края на 50-те години на XIX век. Той е и свидетелство за страстта, която тогавашните пишещи българи подхождат към темата за обновяващия се книжовен статус на новобългарския език.

Раковски е очертал своята следа в историята на българския XIX век не само чрез впечатляващите си политически изяви, но и чрез широк ред исторически, фолклористични, литературни и публицистични съчинения⁸³. Пропити с патоса на всеотдайния патриот и изтъкани от бляновете на възрожденца-романтик, тези съчинения са написани на един много специфичен език, който по мнението на М. Арнаудов е "най-изкуственото и граматически невъзможното, което отделният писател от епохата на нашето възраждане е могъл да измисли"⁸⁴. Съвременните филолози-българисти също са на мнение, че "Г. Ст. Раковски е създал своего рода изкуствен език, който влиза в разрез с вече установилата се сред българските книжовници твърда ориентация към живия народен език"⁸⁵.

В интерес на истината трябва да се отбележи, че част от изявяващите се на книжовното поле възрожденци са склонни да възприемат с одобрение "невъобразимия" (по думите на Г. Венедиктов)⁸⁶ език на Раковски. Изхождайки от съображения, свързани нарастващия политически авторитет на котленеца, Партений

⁸³ Вж. общия обзор за присъствието на Г. Ст. Раковски във възрожденската книжовност, съпроводен с подробна библиографска справка, в: *Енциклопедия на българската възрожденска литература*. Отг. редактор Ив. Радев. В. Търново, 1996, 627–631.

⁸⁴ М. Арнаудов. Георги Стойков Раковски. Живот, дело, идеи. С., 1969, с. 273.

⁸⁵ Г. Венедиктов. Болгарский литературный..., с. 52. Вж. и: *История на новобългарския книжовен език*, с. 182–191.

⁸⁶ Г. Венедиктов. Болгарский литературный..., с. 52.

Зографски и Ал. Екзарх, го поощряват да продължава да използва своята архаизирана реч⁸⁷. Мнозинството от кореспондентите и съмишлениците му обаче в напълно доброжелателен порядък го съветват да започне да пише “на чисто български език”⁸⁸. В групата на последните се нарежда и Г. Кръстевич. Оценявайки високо съдържанието на “достозамечателната книга” на Раковски “Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти наредго бития...”, в бр. 21 на “Български книжици” редакторът на изданието заявява, че езикът, на който е написана тази полезна книга, “не е български, сир. не е такъвзи, какъвто го днес българити вообщо говорно и писмено употребляват”. Забележителна е констатацията на Кръстевич, че в опита си да “състави” новобългарски език от старобългарски, руски и сръбски, Раковски е измислил нов “макаронически език”, който ще остане в историята “като едно грозно изятие на общият български обичай”⁸⁹.

Критиката на Кръстевич от 1859 г. спрямо езика на Раковски е произнесена с подчертана суровост, която влиза в известно противоречие с некия характер и спокойния нрав на редактора. В случая обаче книжовникът е убеден, че има работа с едно опасно заблуждение на своя съгражданин. Заблуждение, което непременно трябва да бъде открито и разкритикувано, за да не затънат и други нашенски филолози в блатото на подобни измислени езикови ситуации.

Раковски посреща “на нож” като цяло добронамерената рецензия на своя “Показалец”, направена от редактора на “Български книжици”. Сам пожелал в публична декларация книгата му да

⁸⁷ Архив на Георги Стойков Раковски. Т. I. Писма и ръкописи на Раковски. С., 1952, с. 172–176.

⁸⁸ Архив на Георги Стойков Раковски. Т. II. Писма до Раковски [от] 1841–1860. С., 1957, с. 166.

⁸⁹ Г. Кръстевич. Книжевний дневник. – Български книжици, 1859, кн. 21, с. 407–408.

бъде представена в авторитетното издание⁹⁰ след появата на почти изпросения отзив Раковски пренебрегва основните моменти от като цяло положителна оценка на Кръстевич за съчинението и влиза в остър диспут с рецензента по критиките му за езиковата форма на съчинението.

В отговор на критичните бележки на Кръстевич авторът на „Показалец“-а подготвя и публикува обширна статия, в която отстоява езиковите си идеи⁹¹. Верен на фантастичната си кон-

⁹⁰ В „Цариградски вестник“ на 17 октомври 1859 г. е публикувано едно писмо до редакцията от някой си Д., който критикува Г. Кръстевич, че като редактор на „Български книжици“ „не е отворил уста си да каже две слова в похвала на „Показалеца“ на Раковски (Цариградски вестник, г. X, бр. 453 от 17 октомври 1859). Д. заявява, че според него това състояние се дължи на факта, че Кръстевич „завижда или мрази господина Раковскаго“. В следващата книжка на списанието Кръстевич, основавайки се върху езика на въпросната статия, изказва предположение, че споменатото писание е излязло от ръката на Раковски. „Le style, c'est l'homme“ – разкрива той начина, по който е достигнал до последното заключение. По-нататък редакторът обяснява, че не е имал намерение да пропусне „Показалеца“, но че е учуден от дързостта на неговия автор, който чака непременно да бъде похвален, а в същото време обвинява Кръстевич в „завист и омраза“. „Ми не сме никога имали, нито можем да имаме причина да завиждаме, нито пък да мразим г-на Раковскаго: – пише Кръстевич – защо кое качество, кое преимущество, кое добро он има по-више от нас, като да му завидим? И кое зло, коя обида, коя вреда ни е сторил он като да го мразим? Нищо. Никое.“ (Български книжици, 1859, кн. 20, с. 382). На цитираните спокойни разсъждения Раковски отговаря с яростна статия в „Цариградски вестник“, в която се дистанцира от Д. и рязко напада своя опонент, който по негово мнение, водел нашата книжнина в „крив и беззаконен път“. „Кръстевич постъпва беззаконно, несмислено и самопроизволно. Самопроизволство произходи от щеславие, убо Кръстевич е обладан от тщеславие“ – заключава опонентът му (Цариградски вестник, бр. 469, г. X, 6. II. 1860). На тази реплика Кръстевич отговаря с двукратно извинение, че си е позволил да идентифицира Раковски с Д. и с положителен отзив за съдържанието на „Показалеца“ (Български книжици, 1859, кн. 21, с. 404–407).

⁹¹ Цариградски вестник, г. X, бр. 471 от 20 февруари 1860, 472 от 27 февруари 1860, 473 от 5 март 1860.

ценция, че “наш българский говорим язык е съхранил два языка, познати от ученаго света Европы за най-стари на свят язици – самскрити и зендски язык”, амбициозният езикотворец се опитва да обори критическите бележки на своя рецензент. От филологическа гледна точка доводите му са повече от неубедителни, а нетърпящият възражение тон показва, че в случая Раковски се вълнува не толкова от съдбата на новобългарската книжовност, колкото желание да защити накърненото си достойнство от допускането на Кръстевич, че страда от “сочинителско тщеславие”. Вече стана дума за това, че редакторът на периодичното издание се е извинил двукратно за идентификацията на Раковски с прикрития зад инициала Д. Нещо повече, още в кн. 20 от 1859 г. на сп. “Български книжици” той е заявил, че счита “г-н Раковский за един много умен и много способен момък, който и с “Показалецът” си и с другите свои филологически и книжевни трудови, с които ся от няколко време занимава, привлъкъл е на себе си отлично внимание и голяма похвала от страна на съотечествениците си.”⁹² Въпреки това тщеславният автор на “Показалец”-а си позволява да иронизира своя отдавнашен познат заради високото му образование, да го обвинява в “кривомислие” и да го разобличава като агент на фанариотите⁹³. От страстта, с която Раковски напада редактора на цариградското списание, струи неовладяна ревност пред нарастващия авторитет на магистрата в българското общество. Струи и желание за “отвоюване” на публичен престиж с добре познати на медийната среда прийоми – цветисти лични нападки и обвинения в безотговорност спрямо националния интерес.

Кръстевич не подхваща наченатия дебат. Той добре знае, че при подобни ситуации се достига до два основни негативни резултата – объркване на общественото мнение по проблемите, за

⁹² Г. Кръстевич. Книжевний дневник. – *Български книжици*, 1859, кн. 20, с. 382–383.

⁹³ *Цариградски вестник*, г. X, бр. 471 от 20 февруари 1860, 472 от 27 февруари 1860, 473 от 5 март 1860.

които става дума, и взаимно унижаване на спорещите личности. Редакторът на сп. "Български книжици" не намира за необходимо да мотивира за пореден път своите граматически идеи, при все че се счита за неоснователно обиден от бившия си съученик, с когото заедно са усвоявали българския и гръцки език в престижната школа на Райно Попович. Въпреки засегнатото си лично достойнство, Г. Кръстевич намира начин да декларира убеждението си, че воденият от "жарко отечестволюбие" Раковски "може с време да принесе голяма полза на отечеството си". Това точно прозрение, подплатено с доказания по-късно факт, че видният революционер наистина е бил подвластен на увлечението, което Г. Кръстевич сполучливо определя като "сочинителско тщеславие", добавя точен щрих към невъобразимо сложната историческа персона, останала в историята с името Георги Стойков Раковски⁹⁴.

12. През 60-те години на XIX в. Г. Кръстевич остава встра-ни от продължаващите филологически дискусии. Ангажиран с отговорните си служебни задължения и с многопосочната си дейност по разрешаването на българския църковен въпрос, в продължение на цялото десетилетие той не публикува текст, който да е специално посветен на проблема за съдбата и състоянието на новобългарския книжовен език.

През август 1870 г. Кръстевич получава писмо от настоятелите на сп. "Читалище", които го молят да им предостави някоя своя статия "по въпросите на езика и правописанието". Поласкан от поканата, в отговора си от 5 септември 1870 г. плътно ангажираният с уреждането статута на новоучредяващата се Българска екзархия общественик заявява, че въпреки многобройните си и "непереривни граждански и други дела" е готов да стори "с всяко усердие [всичко] що ми отръки иде" по този въпрос⁹⁵. И тъй като

⁹⁴ Вж. и разсъжденията ми за други параметри на дебата между Кръстевич и Раковски в посветена на този проблем статия. – В. Бонева. РЕ- или Е-волюция. Гаврил Кръстевич и Георги Раковски – два исторически образа в огледалото на политическата толерантност. – Литературен форум, бр. 29 от 18–24 септември 1996.

няма време и възможност да подготви специална филологическа статия, той систематизира някои свои съждения и впечатления за актуалното състояние на езиковия въпрос.

Просветителят споделя с тревога, че разноезичието в избуялата напоследък българска книжовност е толкова объркващо, че човек “веке не знае ни как да различи правото от кривото, ни кой път да улови, за да не се загуби в изследванията си и да не пропадне в ямките на кривописанието”⁹⁶. При все това Кръстевич заявява, че се чувства удовлетворен, защото е установил, че идеите му, заложиени в “Писма за някои си мъчности...”, са се оказали до голяма степен адекватни на развоя на книжовността. Според наблюденията му, “нашите учени” продължават да пишат “всякой по своему” и в същото време “по много части” те интуитивно следват обективните процеси на развитието на езика, част от които са намерили израз в собствените му схващания, формулирани в средата на столетието.

Измествайки поглед от актуалното състояние на проблема, Кръстевич търси неговите очертания в бъдещето. “Като е тъй работата какво трябва да стане?” – пита книжовникът и отговаря по следния начин: “Да се наложи кому-либo кое-годи правописание, то нито е праведно, нито е прилично, нито днес е възможно, защото ний немаме като другите просвещени народи книжевна Академия, която би могла законно да прави такива налагания. Трябва убо пак да се остави работата само на убеждението.”⁹⁷ В тази логика е направено предложение да продължи дебатът по въпроса за принципите, върху които трябва да се развива процесът на обработване и нормализация на езика. С оглед на това Кръстевич изразява съгласие неговите “Писма за някои си мъчности...” да се препечатат в сп. “Читалище”. След това, позовавайки се върху лансираните в тях тези, изданието да призове

⁹⁵ Текстът на този отговор е публикуван в сп. “Читалище”. – Г. Кръстевич. Писмо до председателя на Българското читалище в Цариград. – *Читалище*, г. I, 1870, кн. 4, с. 97–101.

⁹⁶ *Пак там*, с. 98.

⁹⁷ *Пак там*, с. 99.

компетентните в езиковата теория е практика книжовници да напишат свои "обозрения" върху тия писма, в които да посочат одобряват ли или не одобряват съдържанието им. Въпросните "обозрения" също да се публикуват в "Читалище". След представянето на достатъчен брой мотивирани мнения да се състави една комисия от сведущи по въпроса автори, която да подложи на анализ резултатите от дискусията. След като достигне до определени оценки по отношение на лансираните граматически идеи комисията да състави доклад, в който да отбележи общото и различното в мненията, както и да обоснове своята позиция по спорните въпроси. Въпросният доклад да бъде публикуван в сп. "Читалище". "С този начин мисля – заключава Кръстевич, – че ще се породи у всички българи едно истинно академическо състезание върху правописанието и словосъчетанието на нашият новобългарски език, от което има да излезе една голяма полза за неговото улудшение."⁹⁸ Зад описаната процедура стои преди всичко опитът на Г. Кръстевич от сложните преговори, свързани с придвижването на църковния въпрос към неговия успешен завършек. Доколко обаче този стандартизиран в политическата практика модел би работил в зоната на езиковата нормативност? Отговорът на поставения въпрос е повече от труден, при все че в крайна сметка именно институционализирането на проблема отваря истинските възможности за унифицирането на новобългарския книжовен език. Това обаче става едва след учредяването на модерната българска държава, чиято централизирана административна структура има достатъчен властови ресурс да утвърди определени езикови норми като общовалидни.

Предложеното пред редакцията на сп. "Читалище" мнение за решаване на езиковите спорове показва, че Г. Кръстевич не е изменил на своите принципни убеждения, изложени в "Писма за някои си мъчности..." Той дори проявява известна склонност да абсолютизира ролята и значението на основното си филологическо съчинение. Според твърдението му, този труд има дос-

⁹⁸ Пак там, с. 100.

татъчен креативен ресурс, който може да провокира едно ново интелектуално раздвижване в книжовните среди и това да доведе до намиране на относителен консенсус по въпроса за нормата на новобългарския книжовен език. Тук несъмнено се натъкваме на осезаема абсолютизация – и на посоченото съчинение, и на предложената процедура за канализиране на езиковия дебат. В случая не бива да забравяме, че точно в годината 1870 Гаврил Кръстевич е на върха на славата си на църковен деец, имащ изключително съществен принос за подготовката на Фермана за учредяване на Българската екзархия. Като всеки нормален човек в подобно положение, той е допуснал популярността да повиши самочувствието му, което води след себе си склонност за надценяване на собствените приноси. От тази гледна точка е лесно обяснимо моментното желание на авторитетния общественик отново да постави в центъра на езиковите дискусии своите четири филологически “Писма за някои си мъчности...”

В “Писмо до председателя на българското читалище в Цариград” Гаврил Кръстевич намира за необходимо да подчертае, че след като говоримата реч вече се е утвърдила като основа на писмения език, не бива да се отива в другата крайност – “да се пише [в]сякога совсем согласно с произношението на простият народ”, защото “и в най-просветения народ друго е простоговоримият език, друго е писменият”⁹⁹. “Консерватор във възгледа си за нормализацията на новобългарския език” – би заключил изследователят при самостоятелен прочит на последния откъс. Подобно становище би могло да бъде подкрепено и с рецензията на Кръстевич на известното съчинение на М. Дринов “За новобългарското азбуке”¹⁰⁰. В нея влиятелният деец определено тежнее към езикови принципи, ангажирани с исторически наложени се норми, които са свързани предимно с черковнославянския език.

⁹⁹ Пак там, с. 99.

¹⁰⁰ Г. Кръстевич. Критическо разгледване на г. Дриновото “Новобългарско азбуке”. – *Читалище*, г. V, 1875, бр. 9, с. 385–388, кн. 11, с. 481–495, кн. 12, с. 529–537, кн. 13, с. 577–588, кн. 14, с. 625–635.

Последното обстоятелство затруднява формулирането на еднозначна оценка за мястото на ролята на Гаврил Кръстевич в процесите на нормализация на новобългарския книжовен език. При все това ще поема риска да представя своята нефилологическа концепция по този проблем. При цялата си условност, моята концепция би могла поне да засили интереса на филологическата колегия към творческото наследство на този подчертано разностранен по участието си във възрожденското публично битие деец.

13. Възгледите на Гаврил Кръстевич за основополагащите принципи, върху които трябва да се конструира новобългарският книжовен език не могат да се разглеждат като константна величина. Те се формират към средата на 30-те на XIX век под влияние на активните граматически дискусии, придобиват завършен вид към средата на 40-те години, а са оповестени в публичното пространство в края на 50-те. Последните преки ангажименти на възрожденеца с темата са от самото начало на 70-те години, когато той формално заявява привързаността си към началата, систематизирани в "Писма за някои си мъчности...", но реално тежнее към по-консервативни езикови принципи. Последното обстоятелство е отложено и в езика, на който Г. Кръстевич пише своите филологически, исторически и административни текстове¹⁰¹.

В първите десетилетия на своята книжовна дейност Кръстевич е сред най-категоричните привърженици на идеята за възприемането на говоримия език за основа на писмения. Той категорично споделя възгледа на онези книжовници "новатори", които приемат, че всичко, което под една или друга форма битува в народния език, трябва да влезе в писмения, а от черковнославянския език трябва да бъде използвано само онова, което не съществува в простонародния, но е необходимо на писмения. Спецификата

¹⁰¹ Тук темата за езика на текстовете, съставени от Г. Кръстевич, не е предмет на специален анализ — както поради необходимостта от разглеждането ѝ в строго езиковедски порядък, така и поради многообемия и разнородността на българоезичните съчинения, излезли изпод ръката на амбициозния деец.

на ранната филологическа концепция на възрожденеца произтича от факта, че той държи на една азбука, която е наситена с редица черковнославянски букви. Освен това, Кръстевич смята, че унификацията на новобългарския език трябва да се осъществи чрез придържане към онова наречие, което е най-близко до черковнославянския. Според правописните норми, които съблюдава, той безспорно принадлежи към оформилата се в средата на XIX век Пловдивска книжовна школа, макар че някои употребявани от него граматически форми, особено от 60-те години нататък, определено го сближават с Търновската и с Шуменската¹⁰².

Осезаемото придвижване на Кръстевич към един по-консервативен възглед по отношение на езиковата ситуация в страната, осъществено в началото на 70-те години, е обусловено от естествената склонност на по-възрастния човек да се придържа към своите най-значими постижения в една или друга област. А "Писма за някои си мъчноти..." определено представлява сериозно постижение. В същото време той е воден и от желанието си да предпази по-младите книжовници от техния подчертан уклон към плътно следване говоримия език. Така, следвайки принципа на махалото, в областта на езиковите си идеи котленецът извървява пътя от новаторството към умерения конформизъм. Движейки се по този път, той проявява присъщата на интелекта си склонност за прецизно формулиране на тезите и мотивирано решаване на проблемите. Тук трябва се отбележи и още едно обстоятелство от професионален характер. Поради ангажираността си с магистратска длъжност, с журналистически начинания и със защита на българската кауза в хода на църковното движение, от 60-те години нататък Кръстевич няма възможност да следи новостите в динамично развиващото се европейско езикознание. В това отношение бележката на Марин Дринов, че критикът на

¹⁰² М. Лакова. Г. Кръстевич..., с. 162–163. Повече за споменатите книжовни школи от това време в: *История на новобългарския книжовен език*, с. 177–181; К. Вачкова. Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език. Шумен 2005.

неговото "Новобългарско азбуке" не познава трудовете на новото поколение слависти (Востоков, Шафарик, Миклорич, Хатала) е сериозна и основателна¹⁰³. При все това руският възпитаник попрехвърля мярата на основателната критика, квалифицирайки филологическите занимания на котленеца като "суетни".

Днес, от дистанцията на времето и от гледна точка на представените обстоятелства, си позволявам да мисля, че езиковедските занимания на възрожденеца Г. Кръстевич не са провокирани нито от суета, нито от желание за градеж на някаква пълноценна филологическа кариера. Те са резултат от средата, която го е формирала, както и от присъщия на интелегентския му нрав стремеж за трайно придържане към основополагащи правила. И тъй като в областта на българските книжовни комуникации през целия XIX век липсата на общи правила битова ведно с диктуваната от локални институции и персонални авторитети нормативност, образованият деец се чувства задължен да формулира и лансира своя концепция за пътя, по който може да се достигне до унификация на писмения език. Информиран добре за хода на аналогичните книжовноезикови процеси в съседните балкански и в някои европейска страни, Г. Кръстевич с основание обвързва хода на интересуващите го книжовноезикови процеси с потенциала на цялостното развитие на новобългарската книжнина – литература, историопис, хуманитаристика, публицистика и т.н. Той влага много енергия и ентусиазъм в търсене на оптималната езикова форма, която би осигурила на нацията и непрекъснатост на историческия континуитет в сферата на книжовността, както и нормална комуникация в условията на една коренно променена социална ситуация. Идеите, с които Кръстевич се включва в решаващия етап на езиковата дискусия, са мотивирани и работещи. Заредени с една несъмнена продуктивност, те сравнително точно бележат посоката, която ще поеме новобългарският книжовен

¹⁰³ М. Дринов. Още една отбрана на новобългарското азбуке заедно с една поправка в него. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, г. I, 1876, кн. 11–12, 197–202.

език през втората половина на XIX век. Тези идеи, макар и представени пред културната ни общественост твърде късно, дават сериозен теоретически тласък на процесите, свързани с постъпателното полагане на живия език в основите на новобългарската книжовност.